

READER RESPONSE CRITICISM У КРИЛУ ФОРМАЛИЗМА ИЛИ НА ПРАГУ ПОСТМОДЕРНИЗМА: ПАРАДОКС У ТЕОРИЈСКОМ ДИСКУРСУ В. ИЗЕРА, С. ФИША И Н. ХОЛАНДА

Сажетак: Како је инсистирање на комуникацијском аспекту књижевности променило концепт одређења књижевног дела, и како се више инсистирало на процесуалности *текста*, сачињеном од низа знакова упућених некеме да би били дешифровани, у жижи интересовања нашао се читалац који постепено постаје креатор текста. Међу првим ауторима који су афирмисали овакву улогу читаоца, односно оријентацију *Reader response criticism*, јесу немачки теоретичар В. Изер и амерички теоретичари С. Фиш и Н. Холанд. Иако се сматра да су њихове теорије донеле радикалну промену у приступу књижевном тексту, аутор рада поставља провокативно питање: да ли су наведене теорије већим делом у крилу формализма, или се заиста могу сматрати правим постмодернистичким теоријама? Тражећи одговор долазимо до закључка да се наведени аутори нису у потпуности отргли традиционалном концепту *дела*, формалистичком *поступку* који управља интерпретацијом, ауторовим стратегијама у тексту којима управља реакцијама читалца, те да је читаочева слобода минимална и он остаје далеко од постмодернистичког концепта читаоца-креатора текста.

Кључне речи: код, имплицитни читалац, обавештени читалац, интерпретативна заједница, трансактивна критика

1. Критика читалачког одговора у спору са формалистичким „читањем без читаоца“

Промена концепта књижевне комуникације до које је довело инсистирање на њеној дијалогској природи отвориће ново поглавље у теорији књижевности у чијем ће се средишту наћи читалац. Од 60-их година 20. века, са појавом првих радова из области теорије рецепције¹, читалац-адресат постаје

¹ Ово се односи на радове Х. Р. Јауса и круга младих научника који 60-их година 20. века делују у Констанцу – В. Изера, Ј. Стритера, Р. Варнинга и К. Штирлеа.

пресудни чинилац у процесу књижевне комуникације, а тумачење књижевног дела постаје аспект самог читања. Подршку процесу комуникације у књижевности и читаоцу даје постмодернистичка пракса писања у оквиру које се, како истиче Л. Хачион (1996: 102), инсистира на појму отвореног дела, укључивању стварног читаоца и сарадњи аутора са читаоцем. Паралелно са овом праксом писања која повећава читаочева овлашћења до те мере да он постане више од коаутора, настаће и теорија која ће објединити новоосвојена овлашћења читалаца у тумачењу и креацији дела. Поетичка и књижевнотеоријска, у првом реду херменеутичка разматрања о читаоцу у оквиру постмодернизма, обухваћена су термином *reader response criticism*, код нас преведеном као *критика читалачког одговора, реакције* или *одзива* (Радовић, 1989; Попов, 1993). Ова „глобална методолошка стратегија“ (Попов, 1993: 23) је на крају двадесетог века задобила доминантно место међу савременим књижевним теоријама.

Међу теоретичарима постоји неслагање у вези са почецима дате оријентације у проучавању књижевности. Миодраг Радовић (1989: 8) у тексту „Провиденцијална лакоћа читања“ почетак критике читалачког одговора везује за Терија Иглтона и његов текст „Побуна читаоца“ (објављен 1986. у књизи есеја *Against the Grain*). У оквиру свог манифеста, како га је назвао Радовић, Иглтон (1989: 18) промовише *читалачки ослободилачки покрет* (Reader's Liberation Movement).

Јован Попов (1993: 16) афирмацију критике читалачког одговора види у 1980. години, када су у САД штампани зборници *The Reader in the Text: Essays on Audience and Interpretation*, уредница С. Сулејман и И. Кросман и *Reader Response Criticism: From Formalism to Post-Structuralism* Џејн Томпкинс, чији је задатак био да пружи преглед најзначајнијих теоријских разматрања из ове области.

Међутим, корени критике читалачког одговора су у даљој прошлости. Томпкинсова (1980: 11) почетак критике читалачког одговора везује за период између 20-их и 30-их година 20. века када су објављене дискусије о емоционалном одговору И. А. Ричардса, као и есеји Д. В. Хардинга и Луис Розенблат. Са Томпкинсовом се слаже Р. Т. Сегерс (1984) који почетке критике читалачког одговора такође везује за 20-е године 20. века, тачније за дело *Practical Criticism* (1929) И. А. Ричардса.

Иако међу теоретичарима постоји неслагање у вези са одређењем почетка критике читалачког одговора, оно је мање у одређењу њеног изворишта. Томпкинсова (1980: 215), М. Радовић (1989: 10) и Ј. Попов (1993: 18) сагласни су да је критика читалачког одговора, увидевши погрешку у формалистичком инсистирању на семантичкој аутономији књижевног текста и истакавши да је недовољно тумачење текста њим самим, пажњу усмерила на читаоца и феномен рађања дела видела тек кроз његову реализацију у свести читаоца. У тексту „Читалац у историји“ Томпкинсова (1980: 214–219) појам *формализам* схвата у широком значењу поступка претераног полагања на спољашњу страну дела и претпостављања облика садржини и суштини, те се у средишту њеног

тумачења критике читалачког одговора у спору са формализмом налазе имплицитне поетике песника Вордсфорта, Шелија и Елиота, а потом и нова критика, док се из овог спора изоставља руски формализам иако за његово узимање у обзир и те како има оправдања. Г. Раичевић (1997: 10–11), дајући дијахронички преглед критике читалачког одговора, проналази да је ова оријентација у проучавању књижевности у Америци афирмисана тек након предавања која су одржали Х. Р. Јаус и В. Изер. Приликом свог предавања Јаус је говорио о неопходности одбацивања формалистичког метода зато што полази од иманентистичке идеје о књижевној историји као смени књижевних система, без обзира на општеисторијски хоризонт њиховог настанка. Овим постаје јасно да се Јаус директно спори са ставовима руских формалиста, у првом реду Тињановим, изнетим у делу *О књижевној еволуцији* (1927).

Анализирање критике читалачког одговора у односу према формализму креће се два путевима: или се критика читалачког одговора сматра корекцијом формализма (Томпкинсова, Попов), или се пак сматра директном опозицијом формализму (Радовић, Иглтон). Аутори који прихватају овај други пут свој став образлажу тиме што формализам значење књижевног дела налази у тексту, а критика читалачког одговора у читаоцу. Тери Иглтон, као један од теоретичара који критику читалачког одговора сматра директном опозицијом формализму, истиче да се читалац побунио против формалистичког „читања без читаоца“ где права власт остаје у рукама текста, док читалац може имати једино „фантазију учешћа“ у тумачењу (Иглтон, 1989: 19).

Започињући зборник текстом Волкера Гибсона о *лажном читаоцу* (*mock reader*) из 1950, Томпкинсова је, како је то уочио Јован Попов (1993: 19), желела да истакне како је критика читалачког одговора почела да се развија унутар формалистичке позиције, са променом концепта читаоца који постаје допуна тексту и прати смернице за дешифровање текста. Да је запажање Ј. Попова тачно, потврђује и сама ауторка у тексту „Читалац у историји“ (Томпкинс, 1980: 201–232) у којем истиче да је критика читалачког одговора поставке формализма преобликовала у новом кључу, те да није донела ништа тако револуционарно на чему се инсистира, јер је све од чега је она пошла садржано већ у крилу формализма. Томпкинсова мисли пре свега на то како су проблеми који су у средишту критике читалачког одговора у вези са значењем дела и читаоцем покренути још у формализму, а да је различит само приступ проблему. У формализму се наведеним проблемима приступало уз вођење рачуна о аутономији и објективности дела, док се у другој теорији пошло од позиције читаоца.

Елизабет Фроинд (Elizabeth Freund), говорећи у књизи *The Return of Reader* (1987) о повратку читаоца у процес конституисања значења као догађају 20. века, попут Томпкинсове полази од формалистичког и новокритичарског избегавања читаоца као велике погрешке против које ће се побунити критика читалачког одговора.

Сузан Сулејман (1980: 3–5) се, за разлику од претходних теоретичара, определила за средњи пут. Критика читалачког одговора по њој јесте револуција

у теорији књижевности, али за разлику од става Терија Иглтона, револуција која се одвијала мирно. Готово неприметно се, паралелно са формалистичком и феноменолошком, рађала и теорија о читаоцу као компромис између две наведене.

Следећи подстрек који су дали Томпкинсова, Фроиндова и Сулејманова, наше истраживање се креће линијом спора са формалистичким иманентизмом и редефинисања формалистичког појма *дело* у теоријама Изера, Фиша и Холанда.

2. Од дела до текста: формалистичка и феноменолошка фаза В. Изера

Пратећи линију развоја Изерове теорије преко његових, за позицију читаоца у тумачењу књижевног дела, кључних текстова, уочићемо две фазе: прву – формалистичку, у којој Изер највише пажње посвећује делу, његовој структури и започиње корекцију формалистичког иманентизма, и другу коју карактерише спој феноменолошке и рецепционистичке оријентације, у оквиру које се фокусира на процес читања и, на Ингарденовом трагу, сазнавања књижевног уметничког дела. „Апелативна структура текстова“ из 1970. године и делимично *Имплицитни читалац* (*The Implied reader: Patterns of Communication in Prose fiction from Bunyan to Beckett*) из 1972. репрезентативни су примери формалистичке фазе В. Изера.

„Апелативна структура текстова“ као примарни циљ има редефинисање формалистичког *дела* у смеру *текста као апела* читаоцу. Теорију о апелативној структури текстова Изер започиње новом концепцијом текста и улогом читаоца у процесу рецепције. За разлику од формалистичке концепције која дело сматра „готовим производом“, довршеном и затвореном структуром која увек на исти начин стоји пред нама и упућује нас на исти херменеутички изазов, Изер промовише нов концепт текста који, иако јесте просторно омеђен, никада није довршен јер при сусрету са читаоцем изазива на тумачење и бива подвргнут читаочевој креативној активности. Дела јесу предмет *делатности* читалаца – кориговао је Изер формалистичку концепцију, али и додао – дела управљају наведеном делатношћу. Друга Изерова корекција формалистичке методе тиче се повратка контексту: у предмет рецепције (тј. у дело) уписан је апел читаоцу да дело примени на читаву своју личност. Апелативна структура текстова у Изеровој интерпретацији евоцира контекст читаочевог животног искуства, као и његове емоционалне и психолошке сфере, о чему ће бити више речи у *Чину читања* (Изер, 1976).

Оно што, по Изеру, представља предуслов за деловање на читаоца и његову реакцију јесте *неодређеност* која је својствена свим књижевним текстовима. *Места неодређености* којима текст упућује апел читаоцу имају корелат у оквиру формалистичке концепције. Срж учења руских формалиста у периоду

од 1915. до 1935. (односно у тзв. раном формализму, како га назива А. Флакер (1977: 234) – Виктора Шкловског, Јурија Тињанова, Бориса Ејхенбаума, Бориса Томашевског и Романа Јакобсона) – јесте инсистирање на *облику* као оном што дело чини књижевним, те на начину књижевног обликовања као правом и једином предмету науке о књижевности. Писац организује језички материјал кроз књижевни *поступак*, а бит поступка је *зачудност (очуђење)*, тј. појава да се књижевним поступцима код читалаца постиже утисак напуштања уобичајеног схватања речи као ознаке за ствари, да се користи посебан распоред речи, необичан ток приповедања, необична перспектива приповедача и тако се наводи читалац на напуштање уобичајеног начина проматрања ствари и појава. Виктор Шкловски (1917: 283) је прилично одређен у навођењу поступака *очуђења*, те међу њих убраја необичну лексику, синтаксичке инверзије, прекидање причања и дигресије, ретардирање збивања, семантичка промицања, а циљ очуђења јесте да наведе читаоца да приказано „види“ уместо да препознаје (у руском језику постоји опозиција *видение – узнавание*).

По Изеру (1978: 11), *места неодређености* постоје у радњи, стратегији приповедања, међусобном односу ликова у делу, ауторовом коментару и ограничена су на синтаксу текста. Поред паралеле са формалистичким поступком очуђења, Изерова теорија показује сличност и са Ингарденовим местима неодређености, што су учили Томпкинсова и Попов.

Изерова интервенција у односу на руске формалисте иде у смеру ширења овлашћења читаоцу у сусрету са местима неодређености. Самим тим што текст својим местима неодређености упућује апел читаоцу, читалац се одазива узимајући на себе задатак да „нормализује“ дата места. У току наведеног процеса, места неодређености ће се непрестано опирати нормализацији, те ће се тако продужавати њихово деловање, читаочева улога и процес рецепције. Неки од начина нормализације јесу свођење места неодређености на реалне датости, или пак на сопствено искуство. Оно што је за текст важније од тога да ли ће места неодређености бити нормализована свакако јесте игра са читаоцем и скала реакција које су у њему изазване.

Фигуру читаоца који узима учешће у процесу попуњавања места неодређености Изер назива *имплицитним читаоцем*. Овај појам се односи на структуру читаоца уписаног у тексту. Да наведена концепција не доноси радикалну новину теоријама о читаоцу, уверићемо се ако се осврнемо на текст Волкера Гибсона „Authors, speakers, readers and mock reader“ из 1950. У Гибсоновом *лажном читаоцу (mock reader)* налазимо претечу Изеровог појма. Гибсонов концепт лажног читаоца је формалистички – он је власништво текста и улога коју је стварни читалац позван да игра да би „откључао благо у тексту“ (Gibson, 1980: 3). Сачињен је од стратегија које аутор користи да би позиционирао стварне читаоце у односу на читав низ вредности и претпоставки за које жели да их читалац прихвати или одбаци. Функција му је усмеравање пажње на текст и удаљавање од ефеката које дело може изазвати у читаоцу, а који су ван значења садржаног на страницама текста и ван ауторове интенције. И Изеров *имплицитни читалац* је, како је то уочио

Јован Попов (1993: 62), „представа која обухвата збир унутрашњих оријентација уметничког текста да би овај могао да буде схваћен“, те „стање напрегутости у којем стварни читалац живи када прихвати своју улогу“, иза чега јасно уочавамо Гибсонову концепцију. Функција имплицитног читаоца јесте читање текста у условима актуализације које сам поставља. Изеров имплицитни читалац је, како закључује Џејн Томпкинс (1980: 16), спона између произвођача и конзумента чија је функција да, дајући смернице кроз текст, управља рецепцијском равни. Са оваквом концепцијом унапред одређене текстовне позиције читаоца, јасно је да се Изер у својим првим теоријским текстовима није много удаљио од формализма. У Изеровој теорији читалац није слободан у избору тачке гледања јер је схема имплицитног читаоца у тексту унапред одредила могућности стварног читаоца.

У другој фази својих теоријских разматрања Изер ће инсистирати на томе да су места неодређености у потпуности променила однос између текста и читаоца. Читалац више није само неко ко следи „сигнале“ из текста, већ са порастом места неодређености у тексту он бива укључен у довршавање његових могућих интенција. Тако интеракција између текста и читаоца сада подразумева обострани утицај. На трагу феноменолошке оријентације, у књизи *Чин читања* (1976) Изер у први план ставља улогу читаоца, истичући да проучавање књижевности осим бриге о конкретном тексту треба да, у истој мери, обухвати и све оно што је садржано у пријему тог текста.

Настављајући имплицитну дискусију са формалистичким приступом, Изер у тексту „Интеракција између дела и читалаца“ најпре редефинише формалистички појам *дело*:

„Само дело није исто што и текст, нити је једнако његовој актуализацији, већ мора бити смештено негде између њих. Оно неминовно мора бити стварно по карактеру јер не може бити сведено на реалност текста или на субјективност читаоца, и управо из те стварности води порекло његов динамизам. Наилазећи на разне перспективе које нуди текст, и повезујући различите прегледе и обраце, читалац покреће дело, а самим тим и себе“ (Изер, 1989: 51).

Право место дела је, по Изеру, *између текста и читаоца*. Његово остварење резултат је интеракције која се одвија на овој релацији. У самом тексту није садржан уобичајени *код* који ће усмеравати ток процеса рецепције, али то не значи да читалац има пуну слободу у процесу рецепције. Док ограничења у наведеном процесу јесу оно што остаје константа у односу на Изерове раније текстове, места неодређености ће у мањој мери бити модификована: она су и даље закони који регулишу међуделовање текста и читаоца, али су расути у тексту, те их читалац „мора најпре сабрати или, у већини случајева, поново саставити да би се могао успоставити било какав референцијални оквир“ (Изер, 1989: 53). Оно што ће повећати читаочева активност у процесу рецепције јесте наилажење на јаз, односно асиметрију између текста и читаоца, а она се огледа у празнинама у структури текста које код читаоца утичу на стварање идеја означених текстом, у негацијама које израђају из текста које или подстичу читаоца да изведе основне семантичке операције унутар текста, или призивају

познате и одређене елементе или сазнања само да би их опозвале. Развијајући у овом правцу своју теорију, Изер је у једном тренутку осетио опасност од преваге субјективизма у попуњавању места неодређености, односно празнина у тексту. Увођењем читаоца у процес конституисања дела избегао је ограничење на формалне елементе, али је ипак, с друге стране, желео да заштити своју теорију од приговора да је читаочева слобода велика у толикој мери да његов субјективизам у приступу попуњавању места неодређености може да угрози значење дела. Зато Изер подвлачи да се подстицаји за попуњавање места неодређености ипак налазе у самом тексту, да она читаоцу нуде сарадњу, али му нипошто не допуштају да преузме улогу аутора или креатора текста.

Највећи Изеров допринос савременим теоријама о читаоцу, како запажа Снежана Милосављевић Милић (2006: 32), огледа се у анализи апелативног коментара као једне од димензија неодређености у тексту, која се издваја по најексплицитнијем дијалогу са читаоцем и у оквиру које је Изер скренуо пажњу са функције приповедача у коментару, на чему се највише инсистирало, на рецепцијску димензију коментара и адресата као његову саставницу.

Изер је својом теоријом заборачио ка слободи читаоца, али је, не удаљивши се од вршења контроле у току извођења смислене конфигурације романа од стране текста, само делимично отворио могућности читаочево слободу у наведеној функцији.

3. Фишов спор са формалистичким иманентизмом: повратак контексту и процесуалности

Да је Фишова теорија у имплицитном спору са формализмом потврђује његов текст „Књижевност у читаоцу: афективна стилистика“ из 1970. године. Како је уочио Јован Попов (1993: 70), Фиш се спори са формалистичким обликом књижевног дела истичући да је *облик* формалисте погрешно навео на криви закључак о статичкој природи књижевности, те он сада модел статичке интерпретације промовисане у крилу формализма разбија констатацијом да такав модел не може бити примењен на књижевност јер је она кинетичка уметност. Фишова теорија ће се догађати и формалистичке поставке о објективности текста коју ће представити као велику илизују формализма, те ће је разбити једном посве оригиналном теоријом о „истим“ и „различитим“ текстовима. Његов допринос критици читалачког одговора огледа се и у новој концепцији читаоца.

Први одељак поменутог текста Фиш насловљава „Значење као догађај“, те се, анализирајући наведени проблем, попут формалиста, задржава на аналитичком методу који сматра плодноним за кодификовање значења дела, али му прилази са различите позиције у односу на формалисте – позиције читаоца. Први формалистички став против којег иступа Фиш тиче се лоцирања значења у израз, односно изједначавања израза са информацијом, без разматрања ње-

ног односа према стању свести реципијента. Са тим циљем, питање које би се обично поставило при анализи неког књижевног дела – „Шта ова реченица значи?“, Фиш замењује другим: „Шта ова реченица чини?“ Ову замену теза Фиш образлаже тиме што реченица сама по себи ништа не говори и „не представља посуду из које читалац извлачи поруку“ (Фиш, 1989: 36). Одбијајући да посматра реченицу као декларативну тврдњу, Фиш се задржава на процењивању читаочевом доживљају те реченице. Реченица је, како Фиш истиче, „догађај, нешто што се дешава читаоцу уз његово учешће“ (Фиш, 1989: 37, 41). Тек у сусрету са читаоцем она може задобити значење. Речи и њихово дејство су основни конституенти значења, а пут до њега води преко анализе развојних читаочевих *реакција*, које Фиш (1989: 38) дефинише на следећи начин:

„Под *реакцијом* подразумевам нешто шире од осећања (оног што су Вимзет и Бирцли назвали 'чисто афективним извештајима').² Категорија реакције укључује једну или све активности које изазива низ речи: пројекцију синтаксичких и/или лексичких вероватности, њихово касније догађање или недогађање; ставове према особама, стварима или идејама на које се упућује, поништење и преиспитивање ових ставова и још много више. [...] Оно што реченица *чини* јесте оно што она значи“.

У овој Фишовој тези уочавамо сличност са Изеровим појмом интеракције између дела и читаоца. И код Фиша је читање темпорални ток, а читалац реагује у условима тога тока – корак по корак, а не на израз у целости. Током процеса читања, активирају се и утицаји и притисци ранијег читалачког искуства – жанра или историје књижевности. Све то чини да се читање дефинише као један комплексни процес који укључује психолошке особине читаоца, своја и искуства претходних читалаца.

Друга Фишова полемика са формализмом односи се на појам објективности текста. „Објективност текста је илузија, штавише опасна илузија јер је тако физички уверљива. То је заправо илузија о самодовољности и комплетности. Штампани ред, или страна, или књига је тако очигледно *ту* – може се фотографисати и уклонити, тако да изгледа као спремиште онога са чим повезујемо вредност и значење“, рећи ће Фиш (1989: 42). Књижевност као кинетичка уметност захтева да на њу гледамо као на променљиви објекат. Физичка форма, промовисана у формализму, како сматра Фиш, спречавала нас је да видимо суштинску природу уметности. Ова концепција је неодржива најпре из разлога што ни ми сами нисмо створени за статичну интерпретацију. Деловање књижевности неизбежно активира читаочеву свест, те читање непрестано доводи у интеракцију исказ и нашу пројекцију. Датом интеракцијом значење се

² У једном одељку текста „Књижевност у читаоцу“ (Фиш, 1989: 42) дошло је до експлицитне полемике са наведеним ауторима која се односи на њихову, како је Фиш истакао, „заблуду афективне заблуде“ – теорију која под категоријом реакције подразумева „сузе, трнце и друге психолошке симптоме“. Фишова корекција ове теорије врши се преко укључивања у појам реакције менталних операција садржаних у читању, извођења чинова судова, праћења и прављења логичких низова, притисака ранијег читалачког искуства и др.

пројектује у текст и читалац постаје тај који производи смисао. „Књижевност је у читаоцу“ – истакао је Фиш, означивши тиме повратак контексту, али и, како ће то уочити Јован Попов (1993: 78), субјективизму и елитизму у тумачењу. „Анализирајући неки текст ми видимо оно што нам допуштају наша интерпретативна начела, а онда то што смо видели приписујемо тексту и његовој намери“, основно је Фишово (1989: 48) полазиште у дефинисању чина интерпретације текста. У Фишовој тези није намера та која ствара интерпретацију, већ је тумачење оно које ствара намеру. Фиш иде и даље од овога, истичући да ни формалне јединице нису у тексту, већ оне настају када се читалац одважи на интерпретацију.

Фишов допринос савременим теоријама о читаоцу лежи и у појму *обавештени читалац* под којим подразумева стварног читаоца који чини све што је у његовој моћи да би се информисао и који поседује „језичку, семантичку и литерарну компетенцију“ (Фиш, 1989: 46). Обавештени читалац је, поред књижевне, одређен и политичком и културном матрицом. Он је увек припадник одређене интерпретативне заједнице у којој владају одређена уверења при приступу књижевним текстовима. Свака интерпретативна заједница има своје интерпретативне стратегије које су научене, а које се могу заборављати, комбиновати, смењивати. „Интерпретативне стратегије су облик читања“, истаћи ће Фиш (1989: 75); не настају из текстова, већ оне обликују текстове. Ова Фишова поставка није само пољуљала објективност текста, већ је довела у питање валидност појмова „истог“ и „различног“ текста. Текстове, по Фишу, различитим чини наш избор интерпретативних стратегија јер су, као што смо рекли, оне те које производе различите формалне структуре.³ Тако ће нека интерпретативна заједница тежити произвођењу различитих текстова, док ће друге, применом једне насупрот дијапазону стратегија настојати да стално исписују један исти текст. Овом теоријом је Фиш извојевао победу над формалистичким поставкама, усмерио њен даљи ток ка ширењу читаачевих овлашћења у процесу конституисања значења текста, али је, попут Изера, остао на њеном прагу.

4. Помирење објективизма и фројдизма: теорија Нормана Холанда

Да Норман Холанд, као један у низу теоретичара критике читалачког одговора, у односу на Изера и Фиша бира средњи пут, те да настоји да помири објективистичке поставке формализма и нове критике са психоаналитичком теоријом развијеном на Фројдовим основама, приметила је још Сузан Сулејман (1980: 28). Холанд књижевно дело сматра чисто формалним ентитетом, независним од пишчевих намера и културно-историјског контекста, али, у исти

³ Тврдњу да формалне јединице нису чињенице које објективно постоје и које је могуће независно од сваког суда описати, већ да су оне производ интерпретације Фиш први пут износи у есеју „Шта је стилистика и зашто се о њој тако лоше говори“ (1973).

мах, у њему види средство за откривање индивидуално-психолошких реакција, што је на трагу психоаналитичког учења. „Читање је лична трансакција“, истакао је Норман Холанд (1980: 350–370) у истоименом тексту и започео линију субјективистичке парадигме унутар критике читалачког одговора.

„Почните од текста“, каже Норман Холанд (1989: 21) на почетку свога рада, те нас само на тренутак завањава да је његова концепција блиска формалистичкој. Следећи захтев који се односи на стављање читаоца у однос према датој причи потврђује да је ипак реч о једној новој концепцији читања. Исцрпна анализа сопствених реакција приликом сваког поновног читања Поовог *Украденог писма* увод је у Холандову теорију читања у којој ће акценат бити стављен на стање свести читаоца приликом процеса читања, те на комбинацију текста и личних асоцијација током читања. Овакву теорију читања Холанд назива *трансактивном критиком* и појашњава је на следећи начин: „Под тим подразумевам критику у којој критичар изричито ради на својој трансакцији текста“ (Холанд, 1989: 29). Уместо да се текст узме као непроменљива целина, о њему се треба мислити као о процесу који укључује и читаоца који му неизбежно доноси нешто спољашње, било податак из књижевне историје, биографије, или неку личну ствар. Неизбежно је током читања придружити тексту извантекстуалне, нелитерарне чињенице и, такође, неизбежно је да не дође до комбинације, односно трансакције текста и личних асоцијација читаоца. Поред текста, утемељење ове Холандове критике налази се у свести, телу, породици и образовању читаоца.

Претходницом своје теорије Холанд сматра Фишову *биактивну теорију* која је потврдила да читалац проналази у тексту више од оног што је у њему, као и да је његова реакција више од чисто лингвистичког реаговања. Недостатак Фишове теорије Холанд види у „стоп-кадар“ читању реченица и подели реакција на два ступња, јер, како истиче овај психоаналитичар, „не видим прво линије а онда одлучујем да их интерпретирам као да су биле перспективе правоугаоника. Све то радим у једној непрекидној трансакцији. Никада не видим линије а да не видим и схему за њихово гледање“ (Холанд, 1989: 31). Холанд закључује да текст не може једносмерно да изазива или ограничава реакције јер читалац и текст условљавају један другог. У оквиру ове трансакције Холанд примат даје читаоцу који се „умешао“ у интерпретацију и почео да поставља питања о тексту сопственим идиомом.

Полазећи од учења психоаналитичара да се у слободним асоцијацијама личности крију чињенице везане за идентитет, фантазије или њене одбрамбене механизме, Холанд је своју теорију читања повезао са рецепцијском равни књижевног дела, те је истакао да је литерарно искуство врло лично и да се може довести у везу са духовним богатством људског бића. Ово је резултовало новом концепцијом читања у којој се оно ставља у функцију конституисања идентитета читаоца. Концепцију читања у функцији откривања идентитета Холанд промовише 1975. године текстом „UNITY IDENTITY TEXT SELF“ који је уврштен у зборник Џејн Томпкинс из 1980. Човеков ментални склоп, по Холан-

ду, не само да регулише облике његовог понашања, већ усмерава разумевање и тумачење књижевног дела. Свако од нас има сопствени начин перципирања уметничког дела јер разлике у годинама, полу, националности, класи и читалачком искуству доприносе разликама међу интерпретацијама. Током трансактивне размене дела и читаоца образују се фантазије, а како оне потичу од читалаца, те исте фантазије откривају читаочев властити психолошки процес. По Холанду, читаочева психа користи, прилагођава и преуређује све што узима из приче са циљем да читаоцу донесе задовољство.

Како сматра Норман Холанд, читалац креира значење текста у складу са својим емоционалним и интелектуалним склопом, откривајући на тај начин сопствени идентитет. Контекст из којег се приступа неком тексту мења дати текст и од елемената који се налазе у њему, следећи његове подстицаје, креира нови. Учествујући у датој креацији читалац од текста узима, тексту додаје, и током даога процеса га обликује у складу са својим фантазијама и сопственим менталним склопом.

5. Закључак

Полазећи од читаоца и значења дела као средишњих проблема у критици читалачког одговора, уочавамо да се у оквиру формалистичког приступа, чији су представници В. Гибсон и В. Изер, читалац посматра као смерница за кодификацију значења присутна у самом тексту. Феноменолошки приступ Изера и Фиша извршио је корекцију формалистичког фиктивног читаоца кроз окретање ка стварном читаоцу који неретко постаје коаутор текста. Такође, читалац сада игра важну улогу у процесу конституисања значења које „лебди“ између дела и читаоца. Психоаналитички приступ Нормана Холанда полази од феноменолошких поставки и прихвата стварног читаоца-коаутора, али прави корак напред у домену проблема значења дела, налазећи га у читаоцу.

Док је Изерова теорија о читаоцу компромисна и окренута корекцији формалистичких поставки, Фишова теорија је полемички настројена у првом реду према формализму, а потом и према Изеровој теорији која, како он сматра, није избегла замку објективистичке илузије, те је постала простор за разне полемике јер је оставила отвореним проблеме значења књижевног дела и читалачке слободе. Истакавши да је значење дела у читаоцу, Фиш је, желећи да избегне замку објективизма упао у субјективизам, те се, свестан тога или не, зауставио на његовом прагу и избегао разматрање проблема вредности књижевног дела увидевши да би покретање те проблематике деконструисало његову теорију. Иако је услед превласти субјективизма Фишова теорија на мети критике (Попов, 1993: 78), она је уједно на међи између Изерове теорије која је великим делом остала у крилу формализма и постмодернистичких које се крећу у смеру давања великих овлашћења читаоцу у креирању значења књижевних дела.

Кодификацијом чина читања као личне трансакције, Холанд је читаоцу с пуним правом дао власништво над текстом. Његовом теоријом је најзад пре-

кинут дијалог са формалистичким поставкама, а читаоцу су проширена овлашћења у односу на Изерову и Фишову критику. Холандово читање у функцији креације идентитета стоји на самом прагу постмодернистичких теорија и усмерава их ка ширењу читалачке слободе у процесу тумачења и креирања значења дела.

Литература

- Gibson, W. (1980). *Authors, Speakers, Readers and Mock Readers. Reader-Response Criticism: from formalism to post-structuralism*. Baltimore and London: The John Tompkins University Press, 1–6.
- Иглтон, Т. (1989). Побуна читаоца. *Књижевна критика*, XX, 3, 18–20.
- Изер, В. (1989). Интеракција између текста и читаоца. *Књижевна критика*, XX, 3, 51–60.
- Изер, В. (2002). Процес читања: један феноменолошки приступ. У З. Лешић. *Постструктуралистичка читанка*. Сарајево: Калиграф.
- Милосављевић Милић, С. (2006). *Модел коментара у српском роману 19. века*. Ниш: Просвета.
- Попов, Ј. (1993). *Ослобођени читалац*. Нови Сад: Матица српска.
- Раичевић, Г. (1997). *Читање као креација*. Нови Сад: Савез педагошких друштава Војводине.
- R. T. Segers, Rien T. (1984). *Is there a Future for this Class: Literary Theory and Criticism*. Bern.
- Tompkins, J. P. (1980). The Reader in the History. *Reader-Response Criticism: from formalism to post-structuralism*. Baltimore and London: The John Tompkins University Press, 201–232.
- Suleiman, S. (1980). Introduction: Varieties of Audience – Oriented Criticism. *The Reader in the Text: Essays on Audience and Interpretation*. Princeton, New Jersey, UK: Princeton University Press.
- Freund, E. (1987). *The return of the reader: reader-response criticism*. London, New York: Methuen.
- Фиш, С. (1989). Књижевност у читаоцу: афективна стилистика. *Књижевна критика*, XX, 3, 35–50.
- Фиш, С. (2002). Интерпретативне стратегије и интерпретативне заједнице. У З. Лешић. *Постструктуралистичка читанка*. Сарајево: Калиграф.
- Flaker, A. (1977). *поговор у: Ambrogio, Ignjacio. Formalizam i avangarda u Rusiji*. Zagreb: Stvarnost.
- Хацион, Ј. (1996). *Поетика постмодернизма*. Нови Сад: Светови.
- Холанд, Н. (1989). Поновно откривање *Украденог писма*: читање као лична трансакција. *Књижевна критика*, XX, 3, 21–34.
- Šklovski, V. (1917). *Umetnost kao postupak*. U A. Petrov (prir.). 1970. *Poetika ruskog formalizma*. Beograd: Prosveta.

Mirjana D. Bojanić Ćirković

***READER RESPONSE CRITICISM IN THE LAP
OF FORMALISM OR ON THE THRESHOLD
OF POSTMODERNISM: THE PARADOX
OF THEORETICAL DISCOURSE BY W. ISER,
S. FISH AND N. HOLLAND***

Summary: As the insistence on the communication aspect of literature change the concept of the definition of a literary work, and in insisting on the processing aspect of the text, consisting of a number of characters sent someone to be decoded, the focus of interest is found the reader who becomes the creator of the text. Among the first authors who affirm such a role for the reader, or orientation *Reader response criticism*, are the german theorist V. Iser and american theoretician S. Fish and N. Holland. Although it is considered that their theory of a radical change in the approach to the literary text, the author of the work raises provocative question: Are these theories mainly in the lap of formalism, or really be considered true postmodernist theories? Asking answer come to the conclusion that these authors are not completely spun out of the traditional concept of work, formalistic procedure governing the interpretation, the author's strategies in the text managed by the reactions of readers, and that the reader's freedom minimal, and he stays away from the concept of the postmodern reader-creator of the text.